

Мр Саша КНЕЖЕВИЋ

КЊАЗ НИКОЛА И ГЛЕДСТОН

Књаз Никола и велики енглески државник Гледстон никада се нијесу срели, али их је преко двадесет година везивао осјећај пријатељства. Ни према једном другом европском државнику књаз Никола није изражавао толико симпатија као према Гледстону. Својим писањем и политичким дјеловањем Гледстон је остао као пријатељ Црне Горе у трајном сјећању црногорског народа. Управо Гледстон је тај који је од свих европских државника најбоље познавао и највише вредновао црногорску историју и традицију.

Књаз Никола и Гедстон били су прије свега државници, али у исто вријеме и ствараоци, поете, талентовани и надахнути. Књаза Николу је пратила слава његових предака из куће Петровића, слава просветитеља и јунака. Гледстон је као одушевљени хришћанин видио у Црној Гори хришћанску свету земљу која неколико вијекова грчевито чува своју част, вјеру и слободу. Управо је хришћанско осјећање Гледстоново учинило да он толико заволи Црну Гору и процијени да је њој историја намијенила изузетну мисију. Његова схватања пуно су учинила на упознавању и вредновању Црне Горе у британској јавности, па нам се чини чак да се он налазио у једном сасвим посебном духовном односу са Црном Гором.

William Ewart Gladstone, рођен 1809. године, био је премијер Велике Британије четири пута: 1868-1874, 1880-1885, фебруар-август 1886. и 1892-1894. Прије првог формирања владе имао је ресор у неколико влада. Ушао је у парламент као конзервативац 1832. године. Први пут је ушао у владу 1843. године, као министар трговине у конзервативној влади Роберта Пила, а био је и у влади лорда Абердина 1852-55. и лорда Палмерстона, кратко 1855, и поново између 1859-1866. до смрти Палмерстона октобра 1865, и под његовим наслѣдником лордом Џоном Раселом до избора 1866. године, као министар финансија.¹

Године 1866. постао је лидер Либералне партије и, након пада Дизраелијеве торијевске владе 1868. године, формирао је своју прву либералну администра-

¹ Fred Singleton: *Mr Gladstone and the eastern question*, Jugoslovensko-britanski odnosi, str. 39. Beograd 1988.

цију. За човјека који је играо једну од доминантних улога у британској политици скоро пола вијека занимљиво је примијетити да је ушао у парламент невољно, вјерујући да ће његов најважнији допринос јавном животу бити у сфери морала и религије. Када је био поражен од торијевског лидера Бенцамина Дизраелија 1874. године, напустио је вођство Либералне партије и вратио се писању памфлета на религијске теме.²

Иако је задржао своје мјесто у парламенту, намјеравао је да узме учешћа само у дебатама у којима се дискутује о питањима морала и религије. Након што је препустио вођство Либералне партије у јануару 1875. неколико сљедећих година живио је повучено у својој кући у Хавардену.³

Проблем који је вратио Гледстона у средиште британске политике било је источно питање. Дизраелијева политика је чувала Турску и затварала очо пред невољама и понижењем хришћанскога становништва у Турској. Источна криза се отворила устанком у Херцеговини у љето 1875. године. Гледстон, који је био убијеђени хришћанин, писао је у то вријеме радове на религијске теме. У септембру 1874. путовао је у Њемачку да би се срео са теологом dr Dollingerом који је, заједно са бискупом Штросмајером, водио борбу против декларације о папској непогрешивости коју је папа Пије IX прогласио на Ватиканском концилу у јулу 1870. године.⁴

Источна криза се разбуктала 1876. године. Гледстон је био присиљен од стране јавнога мњења и свог личног високог осјећаја моралне одговорности да поново уђе у политичку арену. У септембру 1876. појавио се његов познати рад "The Bulgarian Horrors and the Question of the East". Сљедеће три године источно питање постаће главна тема у његовом писању и говорима, и у парламенту и на јавним скуповима. Гледстон ће се ставити на чело једне јаке струје у енглеском јавном мњењу, састављене од познатих публициста и научника који су се залагали за права малих балканских народа, а који су са посебним симпатијама и наклоношћу писали о Црној Гори. Познати енглески пјесник Тенисон објавио је пјесме: *Montenegro: a Sonet*, у часопису *Nineteenth Century* који је излазио у Лондону, у мају 1877. године. Ови стихови посвећени Црној Гори, можда су, уз Гледстонове, најљепше ријечи које је један странац икад изрекао о Црној Гори. Коментар за ове стихове у истом броју истог часописа написао је Гледстон. То је његова чувена апотеоза Црној Гори која почиње ријечима: „Свијет не познаје своје највеће људе, вели се кад-кад о појединцима. Хришћанство не зна свој најизванреднији народ – могло би се исто тако сигурно казати, кад би се горња

² Исто.

³ John Morley: *The life of William Ewart Gladstone*, London 1906. str. 108.

⁴ F. Singleton, нав. дј., стр. 41.

изрека на веће бројне размјере примијенила. Јевропа је до прије двије године можда мање знала о Црној Гори неголи о државици Монако или Санмарину; па опет давно би Црна Гора доживјела свјетску славу, да се нашао какав Скот да сазна и исприча чудеса њене историје, или какав Бајрон, који би своје благо или и самог себе њој жртвовао. Немајући такозваног *vates sacer*-а (светог пјесника), Црна Гора је остала у нијемом и неслављеном положају Агамемноновијех предака. Али ја се ипак надам да је она ево наша свог тумача у лицу мог пријатеља Алфреда Тенисона, па с радошћу примамо почаст, која ми се чини позивом да напишем коментар његовог тексту”.⁵

Послије ових ријечи Гледстон пише о црногорској историји, па говорећи о ужасној олуји отоманског освајања, „којој равне свијет видио није”, наставља: „Но прије него отпочнем причати о онијема, који су као они храстови, које громови нијесу кадри скршити, на грудима својијем дочекали сво бјеснило те олује, и који не хтједоше бити робови, нека ми се дозволи да одам признање падшима. Говорећи уопште, ови посљедњи не подлегоше без јуначке борбе”.⁶ Одушевљен чињеницом да је Црна Гора имала једну од најранијих штампарија у Европи, Гледстон говори о Ивану Црнојевићу као владару, који „притиснут љуто са свијех страна, г. 1484. са својијем народом остави питоме предјеле, па потражи у кланцима и гудурама Црне Горе безбједност за два човјеку најдража дара – за вјеру и слободу. И Црногорци су могли, као оно бугарски помаци и босански бегови, купити понижавајући мир. И пред њих су изношене *trinoda necessitas* – алтернативне смрти, ропства и корана. Они нијесу морали главе губити, јер је рада и за њих било: али они волијаху живјети у биједи, сиротињи, и вјечитој опасности, него ли турчити се или робовати. То је њихова *Magna Charta* (основа инглеског устава) и без укора другијема, она је, колико је мени познато, најплеменитија у свијету!”⁷ О Црнојевића штампарији Гледстона каже: „Штампарије је дакле било још 1484. у једној мајушној књажевини и код људи који, као пострадали у рату, бјежаху да спасу свој живот. То је било тек седам година доцније но што је прва књига штампана од Какстна у становништвом и имовином богатој престоници Инглеске, онда, кад још не бјеше штампарије ни у Оксфорду, ни у Кембрицу, па ни у Единбургу. То је било шеснајест година доцније но што је прва штампарија подигнута у Риму (1468), у престоници Хришћанства; а само двадесет и осам година (1456) пошто је прва књига – првенче тог великог проналаска – свијета угледало!”⁸

⁵ „Глас Црногорца”, бр. 20. 16. мај 1898.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

У теократској владавини Црном Гором Гледстон види нешто посебно, нешто што је јединствено у односу на све друге земље, а што је њега као убијеђеног хришћанина посебно импресионирао: „Црна Гора, пак, развила је јунаштво какво се може мјерити са онијем у Термопилима и на Маратону – ако не и превазићи га, са бројним и материјалним средствима далеко мањијем а против непријатеља далеко храбријег и страшнијег! Дугачак низ од двадесетине владика, налик на Мојсија, Навина, Барака, и сина Јесејевог служили су у цркви, председавали у сенату, и предњачили у бојнијем редовима. При том, међу њима је било и врснијех државника, особито из породице Његоша, која је стално владала од г. 1697”.⁹

О посљедњим владикама аутор ове апотеозе каже: „Г. 1782. дошао је на владу Владика Петар I, дубокијем поштовањем земљака му праведно прозвани свети Петар. Мармон, чије је и пријетње и понуде он подједнако одбијао, даје о њему ову значајну оцјену: 'Овај владика, узвишен човјек, око 50 година, имађаше много племенитости и достојанства у свом понашању. Његова позитивна и законита власт у земљи му, била је незнатна, али његов уплив био је безграничан'. Као владика, државник, законодавац и војник, овај је човјек сретно провео своју земљу кроз скоро непрекидну, четрдесетосмогодишњу борбу... Глас народа његова прогласио га је Свецем! Па сада, да ли је римски Ватикан икада издао проглас, за кога има више изгледа да ће наћи потврде тамо горе – на небу”.¹⁰

„Ја сам већ напоменуо сличности које постоје између карактеристичнијех црта Црне Горе и Омирове (Хомерове – прим. аут.) или Ахајске Грчке. А једна од најзначајнијих јесте: појава људи доста великијех на малијем позорницама. И није само Петар, који се може упоредити с личностима, које су велики грчки историци прославили, већ то важи и за његове посљеднике”. Слиједи приповиједање о владавини Петра II, посљедњега владике на пријестолу Црне Горе, које се завршава овим ријечима: „И тако се заврши онај ред владика Црне Горе чији се рад за вјеру и слободу није никада надмашио ни у којој другој земљи на свијету!”¹¹

Говорећи о могућностима промјене природе Црногораца, Гледстон изражава наду да до тога неће доћи и каже: „Људи, што одоше с Иваном Црнојевићем у горе, бјеху људи великог духа; и ова величина, наслијеђена у крви а утврђена навикама, могла је припомоћи да нам даде оно, што изгледа као риједак примјер природног и Божијег избора”.¹²

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

Гледстон завршава стиховима из Светог писма: „Иако си ти земљо била забачена и омражена тако да те нико походити не хтједе, ја ћу те ипак учинити вјечном дивотом и радошћу многијех покољења”.¹³

У јануару 1879. Гледстон се враћа у активан политички живот прихватајући кандидатуру за члана парламента за Мидлотијан, изборни округ близу Единбурга (тада је био члан из Лондонског изборног округа Гринвич). У новембру је направио турнеју по Шкотској, током које је одржао десет великих и чувених говора у Мидлотијану и у другим дјеловима Шкотске. Иако је Гледстон говорио и о британској унутрашњој политици, такозвана „Мидлотијанска кампања” остала је запамћена прије свега због Гледстонових напада на држање Дизраелијеве владе у источном питању и према Турској. Главна оптужба против владе Дизраелија (који је од 1876. постао лорд Биконсфилд), била је да је разрушен европски концерн и да је због тога ослабила могућност европских сила да врше притисак на Турску за реформе и цивилизован однос према балканским хришћанима.¹⁴ Биконсфилдова подршка Турској само је погоршавала положај балканских народа и приморавала их да гледају у Русију као у спасиоца. Британска влада је била та која је „учила Бугаре, Србе, Румуне, и Црногорце, да постоји само једна сила у Европи, и само једна, која је спремна да подржи дјелом и мачем њене изјављене симпатије за угњетавано становништво Турске. Та сила је Русија”.¹⁵

У говору одржаном 29. новембра 1879. године у Единбургу, пред 20.000 људи, Гледстон је поставио питање будућности балканских провинција када Турска буде истиснута. „Ко је тај ко ће посједовати ове богате и плодне земље које сачињавају Балканско полуострво”. Он је потврдио своје вјеровање да наслєдство неће припасти ни Русији ни Аустрији. „Оно припада народима ових земаља; онима који их насељавају много вјекова; онима који су подигли зграду цивилизације прије него што се велика несрећа Отоманских освајања раширила као дивљи талас преко тог парчета земље и срушила те цивилизације”.¹⁶ Гледстон је примијетио да су неки од балканских народа већ постигли фактичку независност. „Два милиона Срба, некад политички робови, су сада апсолутно слободни. Три стотине хиљада хероја какве хришћанство не може замислити – народ Црне Горе – који четиристо година држи мач у руци, и никад се није покорио дрскости деспотске силе – ови људи су напoкон постигли не само своју

¹³ Исто.

¹⁴ W.E.Gladstone, *Midlothian speeches. 1879*. Leicester University Press, 1971. стр. 121.

¹⁵ *Midlothian speeches*, стр. 122. прев.аут.

¹⁶ *Midlothian speeches*, стр. 160. прев.аут.

слободу, већ и признање њихове слободе, и да заузму њихово мјесто међу европским државама”.¹⁷

Гледстонова одбрана Јужних Словена у њиховој борби за националну независност заснивала се на снажном моралном увјерењу да мали народи имају право да управљају самима собом и да је доминација једне империјалне силе морално погрешна. У овом увјерењу он је слиједио европске либералне традиције које су укоријењене у идејама Француске револуције и у романтичарском покрету у литератури и умјетности. Ово је било у супротности са империјализмом Биконсфилда и торијеваца. У својим Мидлотијанским говорима Гледстон је нападао торијевце не само због њихове подршке Турској, него и због укупне њихове империјалне спољне политике – због освајања Авганистана 1878-1880, због узимања Кипра на конгресу у Берлину и због њиховог понашања у Индији и Африци.¹⁸

У Црној Гори се са пажњом пратио развој унутрашње политичке борбе у Енглеској. Поводом изборне агитације са огромним симпатијама се гледало на Гледстона и давао публицитет његовим изборним говорима. На највеће интересовање наилазили су, наравно, његови ставови о спољној политици. „Глас Црногорца” у броју 12. од 22. марта 1880. у политичком прегледу каже: „Сву пажњу политичког свијета заузимају скори искључиво избори у Инглешкој. Борба тамошња између либералаца и конзервативаца тако је од замашне важности да се око ње данас обрће интерес цијелога образованог свијета, јер од побједи једне или друге стране зависи правац којим ће се у будућности водити спољашња политика британске државе а ова је држава по пространству својих земаља и по свом богатству толико силна и моћна да се њен глас на вијећу великијех сила међу прве броји. Најважнија личност у коју данас сви очи упиру не само у Инглешкој него и у осталом свијету то је: Гледстон. Посред вреве и комешања у овој изборној борби он стоји као стијена са својим колосалним политичким значајем, чистим карактером, јасним програмом и моћним говорничким даром”.

Одушевљено доносећи вијест о Гледстоновој побједи на изборима, „Глас Црногорца” бр. 14 од 5. априла 1880. пише: „Никада се у нас Црногораца неће заборавити све лијепе и племените ријечи, које је он за нашу ствар пуштао у свијет на своја златна уста”. У Црној Гори се пуно очекивало од Гледстоновог доласка на власт, прије свега у смислу промјене британске спољне политике и политике на Балкану. Црна Гора је управо тада имала тежак проблем у питању свог разграничења са Турском, јер је Турска стално отезала да изврши одлуке

¹⁷ Исто.

¹⁸ *Midlothian speeches*, стр. 126.

Берлинског конгреса и уступи одређене територије Црној Гори. Долазак на власт либералног кабинета Гледстона означио је једну нову оријентацију Велике Британије у политици према Турској и источном питању. Нови спољнополитички правац Лондона позитивно ће утицати у смислу јединственог наступања концерна европских сила да принуде Турску на извршавање својих обавеза према Црној Гори.

Управо новоименовани британски представник у Цариграду, Гошен, био је иницијатор једне оштре дипломатске ноте европских сила Турској, која, међутим, као ни претходне није дала резултата.¹⁹ Зато је британска влада покренула иницијативу за једну демонстрацију удружене фолте европских сила у циљу потпоре Црној Гори да јој Турци предају Улцињ. Главни командант удружене ескадре био је британски адмирал Сејмур (*Simur*). Квалитет британске иницијативе и држања у поморској демонстрацији био је у томе што се није искључивала могућност употребе силе.²⁰

У самој Британији било је, наравно, противљења оваквом ангажману у црногорској ствари. Противници Гледстонове владе и либералне странке сматрали су ново понашање британско непотребним и по њене интересе штетним. У Доњем дому британског парламента одржана је, почетком септембра 1880. године, расправа поводом црногорског питања. Бранећи ставове владе али и Црну Гору од напада опозиционих посланика, Гледстон је у полемици одржао надахнут говор у коме је поновио своје познате ставове о Црној Гори, њеном народу и историји.

„Сад, господо, ја сам са највећим сажаљењем разабрао, како суди мој поштовани пријатељ члан за Њукесл (Коен) о народу црногорском, најјуначнијој раси у Јевропи (*The most heroic race in Europe*). Он се руга њиховој неплодној земљи. А зашто је њихова земља неплодна. Зато што су они једини међу јевропскијем расама, који су вољели напустити имање, могућство, угодност, и повући се у брда и оставити се ту као у усамљеном неком граду, докле је свуд око њих отоманска дивљачна сила пустошила, и зато су зар заслужили да им се пребацивања чине и да их мој поштовани пријатељ, пријатељ народности, обаспе поругама! (допадање). Заблуда је пука, колико је мени познато и увреда највећа, кад се каже да су Црногорци већином лупежи и да чине у рату нечовјечна дјела, као и нпр. да узимају живот својијем заробљеницима. Ја бих желио, да мој поштовани пријатељ мало проучи историју Црне Горе (нашао би да је то предмет много занимљив). А види се, да он то нигда није учинио, јер нам је

¹⁹ Г. Вуковић, *Мемоари*, књ. 2, Титоград 1985., стр. 104.

²⁰ С. Кнежевић, *Британска политика према питању раздјелницења Црне Горе и Турске 1878-1880*, Историјски записи бр. 1. 1997. Подгорица стр. 86.

данас поднио двије три тачке, које је сигурно нашао гдје год у каквијем турскијем новинама (смијех). Ма он нам каже, да Црногорци збиља укидају главе својијем заробљеницима. Господине, то је савршено неистинито! Па не само за ова времена, него је то неистинито и за она времена, када је народ црногорски, услијед неприлика свога положаја, био доста већином подивљао. Ја се сјећам једне приче, која се уистину збила. Биће томе сигурно неколико кољена назад; не сјећам се право дана када је то било, али неће бити мање од двије стотине, можда и три стотине уназад. У једном боју Црногорци заробе 147 Турака и они промијене ово 147 Турака у 147 вепрова (смијех). 147 вепрова имају врло велику вриједност за Црногорце, јер им њихова земља није производила скоро никакве животиње, а оно 147 заробљених Турака није имало баш никакве вриједности за њих (смијех). Ја помињем овај случај, чудноват но истинит, да бих показао, да Црногорци ни у много дивљачнија времена нијесу чинили онакова дјела, каквима хоће да их обиједи поштовани центлмен. Ја допуштам, јер сам дао себи нешто труда да се упознам с црногорском историјом, да су Црногорци неколико вијекова назад били одани хајдуковању, но то није никакво чудо, јер су се они налазили у вјечитој и непрекидној борби против непријатеља, који им је њихову земљу, кудијем и Улцињ спада, освојио, а они су се борили да ту земљу ослободе од туђег господарства. Кад је то тако, онда није велико чудо, што је тај народ, стављен у тако мучни живот и борећи се међу својијем неплодним кршима за голу душу а видећи пред собом освајача који му тамани плодну баштину његову, оружаном руком упадао у сусједство своје. Али што би поштовани члан требао да зна, то је то, да су потоњи владоци црногорски не само велика усиљавања чинили да би стали на пут хајдуковању, него да су тога ради и одвећ строге мјере употребљавали; а ако се не варам, мислим да је потоњи кнез до 500 Црногораца смрћу казнио, и ова строгост има за пошљедицу то, да данас у Црној Гори нема ни једног хајдука, а о лупежима не може ни збора бити. Ако поштовани члан хоће да карактерише Црногорце просто као дивљачан народ, који не зна ни за какав ред ни закон, ја ћу му ставити на срце да просуди један факат, о коме нема ни најмање сумње, а то је то, да сваки путник, који путује по Црној Гори и који добије једну црногорску жену за вођа, мада је странац и без икакве одбране – и то у много гора времена него што су садашња, када још није било угашено хајдуковање – може путовати без икакве опасности од једног краја замље до другог (допадање). Нећу даље да се задржавам код овог предмета, само хоћу укратко да се осврнем на оно, што је главно у замјеркама поштованог члана. Он каже, да ми не треба под силу да придајемо туђој држави један народ који неће да дође под ту државу. То је истина. Ма није истина да Улцињ неће под Црну Гору. Ми знамо врло добро, да турски органи кажу да неће. Ако ћемо ми, господине, вјеровати турскијем органима, нама би ваљало трсити све обавезе у које смо ушли према источни-

јем земљама. Сваки наш извјештај који ми добијамо гласи да становници улцињски нијесу противни да буду црногорски. И кад се опет каже, да је г. Грин једини који тако јавља онда је мишљење са свијем погрешно. Представници осталијех сила, а бар нарочито најнадлежнији центлмен, представник аустријски, слажу се с њим у томе потпуно. Поштовани центлмен каже да је турска влада вољна да уведе Берлински уговор. Ја у ту ствар нећу сад да улазим. Ми смо о томе имали довољно искуства, откако смо на влади. Турска влада има вољу извршити уговор берлински! Ја са свијем противно од тога тврдим”.²¹

Није чудо што су се, након оваквих ријечи, симпатије Црногораца према Гледстону осјећале онако живо и остале запамћене као риједак примјер осјећања народа према неком страном државнику. Осим тога, његови су ставови донијели Црној Гори и конкретне политичке користи. Након британске пријетње окупацијом луке Смирне, Турска је напосок приморана да уступи Улцињ Црној Гори 26.11.1880. године. Послије предаје Улциња, књаз Никола је адмиралу Сејмуру упутио срдачну захвалност за помоћ у ријешавању граничног питања Црне Горе са Турском. Благодарећи одлучном залагању европских сила „које су слиједиле племениту иницијативу Велике Британије у свим фазама овог питања Црна Гора је дошла до свог права”.²² У ових неколико година ријешавања животног питања за Црну Гору, британска званична политика је показивала наклоност према Црној Гори, што је значајно утицало да она може повољно ријешити своје питање у оквиру међународних односа. За ово је свакако најзаслужнији Гледстон, са својим ставом да источно питање треба ријешавати на основу права и интереса оних народа који живе на том простору. Због тога се у Црној Гори стално осјећала захвалност Гледстону и изузетно уважавање. Свако његово појављивање на политичкој сцени наилазило је на одобравање и када је био на власти у Великој Британији и када је био у опозицији. Свака његова изборна борба је праћена са пажњом и свака његова побједа прослављана. Његово повлачење из политичког живота 1894. године значило је губитак у спољнополитичким позицијама, али не и губитак заштитника и заговорника Црне Горе. Гледстон је са своје стране за све то вријеме задржао симпатије и високо уважавање према Црној Гори и јавно их манифестовао. Његов однос према књазу Николи био је такође крајње афирмативан.

Године 1895. боравио је у Црној Гори издавач Дејли кроникла г. Норман и том приликом био примљен у аудијенцију код књаза Николе. Књаз је ову прилику искористио да посредством г. Нормана пошаље Гледстону поздраве висо-

²¹ „Глас Црногорца” бр. 36. 6. септембар 1880.

²² Ј. Вукић, *Плавско-Гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. године*, Сарајево 1929, стр. 118.

ког поштовања. Након тога Норман је јавио да је у његовом листу Гледстон одговорио отпоздравом књазу Николи ријечима које превазилазе његову апотеозу Црној Гори.

Hawarden Castle, Chester, October, 18.

Мој драги господине!

Ви сте ми послали једно писмо, које је много интересантније него што сам се надао. Слика књаза Николе попуњава се овим извјештајем којег нијесам имао прије. Он остаје потпуно достојан старијех Господара – Владика. Ја не умијем казати ништа више. Прије 30 година Црна Гора је била сфингс за сваког у Енглеској, осим професора Фримана, мужа који по свом потанком познавању у источнијем питањима заслужује спомена. Кад бих се ја ријешо послати писмо књазу, ја бих му писао, да ја сам сачувао оне исте осјећаје у мом домаћем гнијезду, које сам имао у диму и жару на политичком пољу; да је његова оцјена моје личности исувише повољна, и да по мом добро промишљеном суду традиције Црне Горе, које су Његовом Височанству повјерене, као свети аманет, превазилазе славом традиције Маратона и Термопила, и све ратне традиције свијета.

Остајем јако одан

W.E. Gladston

Доносећи ово писмо уредништво “*Daily Chronicle*”-а је коментарисало да је Гледстон велики научник и да његов суд да ратне традиције „гнијезда орлова” (Црне Горе) превазилазе ратне традиције цијеле историје, је суд од велике важности и интереса, „само кад би и лорд Розбери приклонио ухо оној музици, коју слушају два нараштаја Енглеза”.²³

Овај коментар уредништва нам најбоље показује колико су Гледстонови ставови о Црној Гори имали одјека и значаја у британској јавности и колико су урадили на упознавању и афирмацији Црне Горе. Црна Гора је имала ту срећу да јој пут у британској јавности пробија један од највећих Енглеза тог времена, човјек морално беспрекоран и карактерно чист, без иједне мрље у биографији, човјек коме се вјеровало и чије су ријечи имале велику тежину. При свему томе, то је био човјек огромног знања и изузетног говорничког дара.

²³ „Глас Црногорца”, бр. 42. 14.октобар 1895.

У мају 1898. године књаз Никола је посетио Лондон на позив краљице Викторије и након што је успостављена породична веза између двије династије. Кабинет Солзберија није, међутим, био наклоњен књажевим циљевима и плановима и његова посјета није дала значајније конкретно политичке резултате.²⁴ На сам дан поласка књажевог из Лондона умро је, већ прилично остарио и болестан, Гледстон. Судбина је намјестила да баш приликом боравка црногорског владара у Енглеској умре његов највећи тамошњи пријатељ. Књаз Никола је, мотивисан осјећањима, упутио телеграм који је објављен у „Дејли крониклу“: „Велика Британија, ваша отаџбина, богата је знаменитијем и генијалним људима, а онај између њих, који је сад умро, био је блиски искрени пријатељ моје земље. Смрт његова тежак је бол за мене. Он нас је помагао и својим пером и својом бесједом, и његове ријечи *'Hands off'*, још се понављају и одјекују по Балкану... Част спомену великог мужа, покој његовој души! За Црногорце, испуњене захвалношћу, ја призивам божји благослов на његов незаборавни спомен”.²⁵

Овај телеграм изазвао је потом реакције политичких кругова у Лондону и представљао готово један мали дипломатски скандал. Због тога што је упућен органу опозиционе партије и што је подсетио на ријечи које је својевремено Гледстон упутио Аустро-Угарској, у новој констелацији међународних и поготово британско-аустријских односа, овај телеграм сматрао се нетактичним.²⁶

У Црној Гори поводом смрти Гледстона није пак било разлога да се води рачуна о дипломатским обзирима. „Глас Црногорца” је донио вијест о његовој смрти и написао овај пут црногорску апотеозу Гледстону. Текст се завршава ријечима: „А Црна Гора остаће му вјечнијем дужником. Нико није оцијенио и прославио јуначка дјела Црногораца; нико није признао заслуге Црне Горе, растумачио њен значај на Балкану и доказао њена права на будућност као овај најплеменитији човјек XIX вијека”.²⁷

Ту се, дакле, на крају вијека, завршио живот једног од посљедњих и ријетких заговорника моралних принципа у политици. Неки од његових ставова и убјеђења имају трајни карактер, исто као што је трајно сјећање на његов однос поштовања према Црној Гори и њеном посљедњем владару.

²⁴ Архив Србије МИД ПО IV-208, 22. мај 1898. Извјештај посланика из Лондона.

²⁵ „Глас Црногорца”, бр. 20, 16. мај 1898.

²⁶ Архив Србије МИД ПО IV-206, 20. мај 1898. Извјештај из Лондона.

²⁷ „Глас Црногорца”, бр. 19, 9. мај 1898.

Saša KNEŽEVIĆ, M. Sc.

PRINCE NICHOLAS AND GLADSTONE

Résumé

Prince Nicholas and Gladstone, a famous British statesman, had never met in their lives, but cherished very subtle feelings of friendship among them. By his writings and political engagement, Gladstone contributed immensely to the presentation and affirmation of Montenegro in the British public.

Gladstone was a leader of the Liberal Party in England in the second half of the 19th century, and four times a Prime Minister of Great Britain. His first apotheosis to Montenegro was written in 1877, given as a commentary to the songs of Alfred Tennyson. To an enthusiastic Christian as he was, Montenegro appealed as a Christian land desperately trying throughout centuries to preserve its honor, faith and freedom. When Montenegro succeeded in regaining Ulcinj from Turkish Empire in 1880, it could be assigned to his political endeavors, from the position of a Prime Minister.

Gladstone died in 1898, at the time of official visit of Prince Nicholas to London. Gladstone was highly esteemed in Montenegro and remained, as a friend, in a deep and lasting memory of Montenegrin people.